

Coś się w otaczającym nas świecie rozsypało, rozpadło i nie da się już tego pozbierać i scalić w spójny system. Ani nauka, ani sztuka, ani nawet – co obserwujemy w wyraźnym kryzysie światopoglądowym europejskich społeczeństw – filozofia i religia, nie są w stanie uczynić z naszego życia jednolitej, niesprzecznej opowieści. [...] Czas wielkich narracji się skończył, nadeszła pora małych narracji, prowadzonych przez podmioty cząstkowe, przyszedł czas fragmentów, poświęconych wycinkom rzeczywistości. [...] Oczywiście wiemy, co to znaczy. To symptomy wyczerpania kondycji.

Łuszczkiewicz Piotr¹

Krzysztof Samela

Postmodernistyczny zwrot w kulturoterapii artystycznej – podsumowanie

Postmodernizm jest zjawiskiem złożonym, a z powodu braku określających go kryteriów niemożliwym jest precyzyjne zdefiniowanie jego estetyki i granic². Określa się tym pojęciem nowe tendencje w wielu dziedzinach życia społecznego np. w sztuce³, naukach humanistycznych, społecznych⁴, a nawet w naukach medycznych⁵. Pomimo trudności związanych z samym pojęciem istoty ponowoczesności, istnieją pewne cechy wspólne uznawane za przynależne do tego zjawiska⁶, za pomocą których można dokonać analizy estetycznej dzieła muzycznego. Wspomniane cechy stylistyczne to⁷: eklektyczne mieszanie stylów będące procedurą zawłaszczania i powtórnego wykorzystania elementów oryginalnych; korzystanie z nowoczesnych technologii i elementów kultury masowej; odrzucenie romantycznej idei kultu geniuszu wyrażającego wyjątkowość dzieła i twórcy⁸; odrzucenie modernistycznego zainteresowania postępowaniem artystycznym i awangardowością jako istotą czystej i autonomicznej sztuki; ukazanie ulotnej świeżości kreacji artystycznej tego co lokalne i czasowe w przeciwieństwie do tezy powszechności i wieczności. Ten ostatni postulat obala bezpodstawne (według

¹ Łuszczkiewicz Piotr: Ponowoczesna edukacja kulturalna, [w:] Jankowski Dzierżymir (red.): Edukacja kulturalna w życiu człowieka, UAM, IPA, Kalisz 1999, s. 83.

² Szacki Jerzy: Historia myśli socjologicznej, PWN, Warszawa 2002, s. 911; Shusterman Richard: Estetyka pragmatyczna. Żywe piękno i refleksja nad sztuką, red. naukowy przekł. Chmielewski Adam, Uniwersytet Wrocławski 1998, s. 261.

³ Fiske twierdzi, iż charakterystyczną cechą postmodernizmu jest przekonanie, że zadaniem sztuki jest interpretacja doświadczeń społecznych. Uważa również, że pomimo niedoskonałości i niejasności pojęcia postmodernizmu „daje ono wnikliwy i jedyny w swoim rodzaju obraz współczesnej kultury”. Źródło: Fiske John: Postmodernizm i telewizja, (tłum. Mach Jolanta), [w:] Gwóźdź Andrzej (red.): Pejzaże audiowizualne, wyd. I, Universitas, Kraków 1997, s. 165 – 181.

⁴ Tomkowski Jan: Dzieje myśli, PIW Warszawa 1997, s. 320.

⁵ Szulc Wita: Sztuka w służbie medycyny. Od antyku do postmodernizmu, Akademia Medyczna w Poznaniu 2001, s. 184. Autorka książki rozpatruje za Watson Jean zagadnienie postmodernizmu w pielęgniarstwie dowodząc, że stan dzisiejszej wiedzy spowodowany rewolucją technologiczną zmusza do poszukiwania w naukach medycznych nowych znaczeń i wyjaśnień. Zainteresowanie alternatywnymi terapiami komplementarnymi (m.in. muzykoterapia) wiąże się z niewystarczalnością tradycyjnych technik medycznych. Ponadto od lat dziewięćdziesiątych XX wieku zaobserwować można gwałtowne zainteresowanie problemem jakości życia ludzi chorych i zdrowych. Źródło: Wołowicka Laura (red.): Jakość życia w naukach medycznych, Akademia Medyczna, Poznań 2001.

⁶ Richard Shusterman, za którego przykładem wymieniam wspólne cechy stylistyczne i tematy uznawane za postmodernistyczne, oparł się na interesującym ujęciu idei postmodernizmu zaproponowanym przez Fredrica Jamesona w artykule: Postmodernism, or the Cultural Logic of Late Capitalism, „New Left Review” 146, 1984, s. 53 – 92. Shusterman zastrzega jednak, iż wspomniane cechy uznawane za typowo postmodernistyczne mogą występować z różnym nasileniem w pewnych gatunkach sztuki modernistycznej. Źródło: Shusterman Richard: Estetyka pragmatyczna. Żywe piękno i refleksja ..., s. 261.

⁷ Tamże, s. 261.

⁸ Tamże., s. 267.

postmodernistów) uprzedzenie filozoficzne utożsamiające wartość estetyczną dzieła jako coś trwałego i niezmiennego tylko wtedy, gdy przejdzie ono sprawdzian czasu⁹.

Tak jak modernizm charakteryzował dualizm pojęciowy np.: prawda – fałsz, dobro – zło, nauka – sztuka¹⁰, tak postmodernizm cechuje radykalny relatywizm negujący obiektywność opartą na idei uniwersalnego rozumu i doświadczenia¹¹. Znajduje to wyraz w ponowoczesnym odczytywaniu idei arteterapii. Z poprzednich podrozdziałów wynika, że główne dziedziny arteterapii, czyli muzykoterapię, biblioterapię, dramoterapię, choreoterapię i arteterapię wizualną, można sklasyfikować na kilka sposobów:

- w zależności od form, metod, czy też kierunków naukowych wykorzystywanych w procesie terapeutycznym,
- w zależności od sposobu organizacji działań arteterapeutycznych (np. choreoterapia indywidualna lub choreoterapia grupowa),
- w zależności od formy aktywności pacjenta (np. muzykoterapia percepcyjna¹² lub muzykoterapia wykonawcza¹³),
- w zależności od celu terapii, funkcji i roli arteterapeuty oraz typu uczestników terapii (np. biblioterapia kliniczna lub biblioterapia rozwojowa¹⁴).

Od ostatnich dziesiątków lat XX wieku w arteterapii, jak zresztą w całej kulturze, zaobserwować można zwrot od „panoptycznego drylu modernistycznego”¹⁵ cechującego się ścisłą (a najlepiej kontrastową) klasyfikacją pojęciową świata. Zwłaszcza podział na arteterapię kliniczną (lecniczą) i rozwojową (wychowawczą) z uwagi na ogólnie propagowaną holistyczną koncepcję człowieka, pozbawiony został logicznego sensu. Życie we współczesnym świecie to proces podporządkowany ciągłym przeobrażeniom społecznym, warunkującym rozwój człowieka. Współczesna psychodeliczna kultura na wskroś zurbanizowanego i uprzemysłowionego zachodnio – europejskiego świata staje się często szczególnie niebezpieczna dla uczestniczącego w nim człowieka. Bywa, że nieustająca zmienność otoczenia obserwowana przez jednostkę powoduje w niej poczucie niepokoju, osamotnienia i lęku prowadzącego do depresji czy nawet całkowitego wycofania się z otaczającego świata. Ta wszechobecna niestałość i niestabilność „wytworzyła psychologiczną i kulturową pustkę w zakresie naturalnych systemów pomagania”¹⁶, którą potęguje również poczucie ogromnego osamotnienia jednostki w ponowoczesnym społeczeństwie. I właśnie tę pustkę z powodzeniem stara się wypełniać kulturoterapia czy też terapia przez sztukę. Powstające gabinety pomocy psychologicznej (psychoterapeutyczne i arteterapeutyczne) nie są przejściową modą przychodzącą z zachodu lecz naturalną potrzebą wytworzoną przez współczesną kulturę. W nich to człowiek zagubiony, z poczuciem lęku, niedostosowania szuka pomocy, a często jedynie kontaktu z drugim człowiekiem. Kulturoterapeuta operujący technikami psychoterapeutycznymi podejmuje działania zmierzające do zaspokojenia elementarnych potrzeb kontaktu i komunikacji

⁹ Tamże., s. 270.

¹⁰ Szulc Wita: Sztuka w służbie medycyny. Od antyku ..., s. 184

¹¹ Szacki Jerzy: Historia myśli socjologicznej ..., s. 914.

¹² Galińska Elżbieta: Muzykoterapia, [w:] Hanek Leon (red): Arteterapia ..., s. 25.

¹³ Tamże., s. 26.

¹⁴ Szulc Wita: Sztuka i terapia, Centrum Metodyczne Doskonalenia Nauczycieli Średniego Szkolnictwa Medycznego, Warszawa (1993), s. 48.

¹⁵ Kargul Józef: Cieleśność człowieka jako obszar edukacji, [w:] Saran Jan: Edukacja dorosłych. Teoria i praktyka w okresie przemian, wyd. UMCS, Lublin 2000, s. 49.

¹⁶ Czabała Czesław Jan: Czynniki leczące w psychoterapii, PWN, Warszawa 1997, s. 15.

międzyludzkiej (społecznej), koryguje postawy do otaczającego świata, a także zmierza do pomocy w samorealizacji i kompensacji potrzeb pacjenta/klienta. Działania te idą w kierunku rehumanizacji w celu korzystnego wpływania na ludzkie środowisko oraz panujące w nim stosunki społeczne, a takie działania terapeutyczne mają charakter profilaktyczno – korekcyjny i jako takie przenikają proces zarówno terapii jak również nauczania i wychowania. Dlatego trudno jednoznacznie stwierdzić czy takie działania kulturoterapeutyczne mają charakter jedynie rozwojowy (wychowawczy) czy już kliniczny (lecniczy) zwłaszcza, że współcześnie Światowa Organizacja Zdrowia (WHO) definiuje zdrowie jako dobrostan zarówno fizyczny, psychiczny jak i społeczny, a nie tylko jako brak choroby¹⁷.

Arteterapia jako metoda lecznicza jest formą psychoterapii¹⁸, a ta w ogólnym rozumieniu ma na celu doprowadzenie do zmian, zmian pozwalających na usunięcie lub zmniejszenie nasilenia objawów chorobowych¹⁹. Jako odrębna (alternatywna) forma pomocy, arteterapia ma swoje źródło w naukach humanistycznych, przyrodniczych oraz sztuce artystycznej, jednakże jej główne filary tkwią w trzech dyscyplinach naukowych²⁰:

- psychologii – a właściwie psychoterapii, z której czerpie techniki wykorzystywane w terapii psychologicznej,
- medycynie – diagnozowanie i leczenie zaburzeń psychicznych, somatycznych, somatopsychicznych i psychosomatycznych,
- sztukach artystycznych – opiera się na środkach terapeutycznych mająca swoje źródło w różnych dziedzinach sztuki.

Kulturoterapię oraz terapię przez sztukę wykorzystuje się w trzech obszarach ludzkiej aktywności:

- obszar pomocy psychologicznej,
- obszar edukacji,
- obszar rehabilitacji fizycznej.

Obszar pomocy psychologicznej obejmuje swoim zasięgiem takie dziedziny kulturoterapeutyczne jak psychoterapia, psychoedukacja (terapia pedagogiczna), trening interpersonalny oraz socjoterapia. W zasadzie przesłanki psychologiczne wspomnianych form pomocy upodabniają do siebie wymienione dziedziny kulturoterapeutyczne. Choć każda z nich realizuje te same cele, to różnice pomiędzy poszczególnymi formami pomocy psychologicznej zauważyć można w momencie

¹⁷ Białas Jerzy: Z intelektualnych kontekstów edukacji kulturalnej – określenie zdrowia WHO, [w:] Jankowski Dzierżymir (red.): Edukacja kulturalna w ..., s. 470.

¹⁸ Pogląd psychoterapeutów jest zdecydowanie odmienny. Twierdzą oni, że niektóre dziedziny arteterapeutyczne (np. dramaterapia) są ni mniej ni więcej jak specyficznymi technikami psychoterapeutycznymi. Różnica pomiędzy psychoterapeutą a arteterapeutą w pojmowaniu powyższych form terapii polega na tym, że arteterapeuta pracuje metodami psychoterapeutycznymi oraz wykazuje się znajomością i umiejętnością stosowania pewnych technik arteterapeutycznych. Psychoterapeuta również pracuje metodami psychoterapeutycznymi lecz nie musi znać i wykorzystywać technik arteterapeutycznych. Każdy arteterapeuta musi być zarazem psychoterapeutą, lecz nie każdy psychoterapeuta jest arteterapeutą.

¹⁹ Czabała Czesław Jan: Czynniki leczące w psychoterapii ..., s. 15.

²⁰ Samela Krzysztof: Arteterapia. Wykorzystanie terapeutycznych walorów sztuki w pracy z podopiecznymi domów pomocy społecznej – zarys teoretyczny, „Ibis poznański”, Wydawnictwo Miejskie, Poznań, marzec 2002, nr16/1/2002, s. 21 – 23.

wskazania nadrzędnego celu i sposobu ich realizacji oraz doboru procedur do ich osiągnięcia²¹. Psychoterapia ma charakter głównie korekcyjny, eliminuje zaburzenia psychiczne i emocjonalne; trening interpersonalny stymuluje oraz wzmacnia rozwój osobisty i społeczny, ma charakter głównie kreacyjno – korekcyjny, choć może przyjąć formę korekcyjną wtedy, gdy „chodzi o eksplorację problemów intrapsychicznych i interpersonalnych występujących u większości ludzi psychicznie zdrowych”²². Zdobywanie nowych doświadczeń, umiejętności i wiedzy jest głównym celem kreacyjnych treningów psychoedukacyjnych²³. Socjoterapia natomiast ma charakter głównie psychokorekcyjny (edukacyjny i rozwojowy) ukierunkowany na zmniejszanie i eliminowanie zaburzeń zachowania oraz niektórych zaburzeń emocji, choć te ostatnie mieszczą się w obszarze psychoterapii²⁴. Każda z opisanych form pomocy psychologicznej przyjmuje formę arteterapii w momencie wprowadzenia sztuki (muzyki, książki, teatru itd.) do procesu terapii jako środka werbalnej i/lub niewerbalnej komunikacji.

Za sprawą psychoedukacji i socjoterapii obszar edukacji częściowo nakłada się na obszar pomocy psychologicznej. Zasadne jest jednak jego wyróżnienie, gdyż pojęcia kształcenia pedagogicznego, edukacji kulturalnej czy też edukacji przez sztukę nie mieszczą się w obszarze pomocy psychologicznej, a stanowią odrębną dziedzinę ludzkiej aktywności, w której kulturoterapia i arteterapia, jako kreatywne techniki edukacyjne, odgrywają istotną rolę. Od kilkudziesięciu lat zaobserwować można pewne nurty reformatorskie w systemie edukacji i kształcenia. Powoli i z wielkimi oporami odchodzi do lamusa założenie, że „uczeń jest jak glina, którą można w dowolny sposób kształtować”²⁵. Zastępuje je przekonanie, iż „uczeń jest podmiotem i pełnoprawnym uczestnikiem dialogu edukacyjnego. W tym kontekście rola edukacji polegać mogłaby na kształtowaniu jego poczucia wolności, poczucia własnej wartości, nawyku poszukiwania alternatyw wobec istniejących rozwiązań oraz krytycznym ale jednocześnie konstruktywnym podejściu do wyłaniających się problemów”²⁶. Celem nowoczesnej edukacji kulturalnej, zarówno dzieci jak i dorosłych, jest świadome i celowe działanie zmierzające do zmian w wiedzy, umiejętnościach i skłonnościach poznawczych oraz zainteresowaniach jednostki²⁷. „Jako przygotowanie do uczestnictwa w kulturze jest kształceniem umiejętności społecznego komunikowania się, [...] jest przysposobieniem jednostki do różnych dziedzin życiowej aktywności”²⁸. Aby uzyskać pożądaną przez pedagogów efekt dydaktyczny czy też wychowawczy nie można ograniczać się tylko do wysłużonych werbalnych metod nauczania takich jak wykład, pogadanka czy dyskusja. Koniecznym staje się więc wprowadzenie nowoczesnych sposobów edukacyjnych opartych na stymulowaniu, budzeniu refleksji, emocjonalnym zaangażowaniu, rozwijaniu inteligencji i umiejętności myślenia, nowoczesnym działaniu, wreszcie ukierunkowaniu zainteresowań ucznia. Wprowadzenie metod aktywizujących „wzmacnia twórcze poszukiwanie i w miarę oryginalne rozwiązywanie problemów pozwalających na wiązanie teorii z praktyką”²⁹. Bez wątplenia takimi technikami są

²¹ Sawicka Katarzyna: Socjoterapia – proces i metoda, [w:] Sawicka Katarzyna (red.): Socjoterapia, CMPPP, Warszawa 1999, s. 12 – 13.

²² Tamże., s. 13.

²³ Tamże., s. 13.

²⁴ Tamże., s. 14.

²⁵ Melosik Zbyszko: Edukacja i przemiany kultury współczesnej, [w:] Jankowski Dzierżymir (red.): Edukacja kulturalna w ..., s. 25.

²⁶ Tamże., s. 26.

²⁷ Horbowski Adam: Człowiek dorosły w systemie edukacji kulturalnej, [w:] Saran Jan: Edukacja dorosłych. Teoria i praktyka w ..., s. 93.

²⁸ Tamże, s. 93.

²⁹ Lewandowska – Kidroń Teresa: Drama w kształceniu pedagogicznym, UMCS, Lublin 2001, s. 8.
Krzysztof Samela. Postmodernistyczny zwrot w kulturoterapii artystycznej – podsumowanie

techniki arteterapeutyczne oparte na dziedzinach sztuki takich jak teatr (drama, dramoterapia, psychodrama, socjodrama), literatura (biblioterapia), film oraz muzyka (muzykoterapia), taniec (choreoterapia), czy sztuki wizualne (arteterapia wizualna). Dla przykładu: Biblioterapia, jako kreatywna forma terapii w obszarze edukacji, opierająca swoje działanie np. na procesie biograficznego doświadczenia poszczególnych uczestników spotkania jakiejś dowolnej, jednakże zorganizowanej i zaprzyjaźnionej grupy ludzi, może być okazją do refleksji i dyskusji uczestników nad problemami związanymi z ludzkim życiem i miejscem w społeczeństwie, czy też egzystencją w świecie wartości. „Biograficzne doświadczenie, jeszcze raz przypomniane, odtworzone, przeżyte i uświadomione, może uczyć, może wyjaśniać, nasuwać nowe rozwiązania, może prowokować je, przez to stymulować rozwój i modyfikować osobowość uczestników zajęć”³⁰.

Arteterapię, a szczególnie pewne jej techniki muzykoterapeutyczne i choreoterapeutyczne, wykorzystuje się również w obszarze rehabilitacji leczniczej, która definiowana jest jako działanie zmierzające do przyspieszenia procesu naturalnej regeneracji organizmu lub zmniejszania następstw spowodowanych chorobą³¹ czy kalectwem wybranych grup schorzeń³²:

- narządu ruchu,
- układu krążenia,
- układu oddechowego.

Ponadto arteterapię (najczęściej pewne techniki muzykoterapii, choreoterapii i arteterapii wizualnej) wykorzystuje się w procesie kształtowania rozwoju fizycznego, który może być procesem edukacyjnym. Kształtowanie fizycznego rozwoju dziecka związane jest z³³:

- kształtowaniem siły mięśniowej i wydolności fizycznej,
- kształtowaniem szybkości, skoczności i gibkości,
- kształtowaniem koordynacji ruchowej.

Z informacji zawartych w powyższym rozdziale, można wysunąć następujące wnioski:

1. W okresie ostatnich kilkudziesięciu lat pojawiły się nowe tendencje w wielu dziedzinach życia społecznego, w tym również w terapii, pielęgniarstwie i medycynie.
2. Rozpoczęto prowadzenie na szeroką skalę medycznych badań nad problemem jakości życia ludzi chorych i zdrowych.
3. W naukach medycznych powoli przyjmuje się holistyczna koncepcja człowieka jako jednostki o nierozdzielnej całości *soma* i *psyche*.

³⁰ Dubas Elżbieta: Filozoficzne podłoże i strategie współczesnej edukacji dorosłych, [w:] Saran Jan: Edukacja dorosłych. Teoria i praktyka w ..., s.124.

³¹ Janiszewski Mirosław: Muzykoterapia aktywna, Akademia Muzyczna w Łodzi, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa – Łódź 1993, s. 105.

³² Tamże, s. 105 – 153.

³³ Tamże, s. 71 – 104.

4. Człowiek jako niepowtarzalna indywidualność przestaje podlegać klasyfikacjom, które tworzą naukowcy dla własnych i sobie znanych celów. Autonomia współczesnego człowieka nie pozwala na modernistyczne „szufladkowanie”. W arteterapii odchodzi się od podziału na techniki kliniczne i rozwojowe.
5. Kulturoterapia jako dziedzina interdyscyplinarna wyrasta na gruncie nauk humanistycznych i przyrodniczych, a arteterapia posiada jeszcze jeden filar – sztukę artystyczną
6. Kulturoterapia i arteterapia wykorzystywana jest w przenikających się wzajemnie obszarach ludzkiej aktywności: pomocy psychologicznej, edukacji oraz rehabilitacji fizycznej.